

DESCOPERIRI DE SEMNE MONETARE, MONEDE GRECEȘTI AUTONOME ȘI MACEDONENE ÎN TOMIS, APĂRUTE ÎN URMA SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE

Gabriel Talmățchi, Traian Clianțe

Abstract

The authors present an important group of coins, 37, found during archaeological rescue diggings, undertaken in the old Tomis. All of them are dated during the 6th-1st century A. D. Among these there are published two small hoards consisting in Tomis issues, all in bronze. Such hoards are so far rare, most of them being found in tombs. The authors emphasize the importance of these finds because they are the result of regular archaeological researches.

Săpăturile arheologice desfășurate la Constanța de-a lungul timpului au condus la descoperirea a numeroase materiale monetare specifice epocilor antică, medievală și chiar modernă. În articolul de față prezentăm un lot important de monede emise în perioada autonomă de către coloniile grecești Histria, Callatis și Tomis, alături de două exemplare de tip macedonean, specifice sfârșitului secolului IV a.Chr. Descoperirile izolate, ca și cele două depozite monetare, au apărut în urma executării unor săpături de salvare în diferite puncte de interes de pe harta arheologică a Constanței, în general, în anii '90 ai secolului trecut dar și din anii corespunzători debutului secolului XXI.

CATALOG

DESCOPERIRI IZOLATE Vârf de săgeată-semn monetar

1. AE; 2, 72 g; 39 mm.

Tip frunză de salcie.

Planșa I, 1.

Inv. nr. MINAC 77433.

Tomis, 1992; strada Arhiepiscopiei, săpătură
BRD, colțul dinspre bancă și blocuri.

HISTRIA Tipul cu „roata”

2. AE; 0, 48 g; 9 mm.

Av. Roata cu patru spițe.

Rv: Legenda (ΙΣΤ).

B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, I. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin 1898, p. 182, nr. 534.

Inv. nr. MINAC 77439.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S III, carou 3, - 3 m (din groapa aflată la nord de zidul mic-umplutură).

3. AE; 0, 67 g; 10 mm.

Av: Roata cu patru spițe.

Rv: ΙΣ (T).

B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, I. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin 1898, p. 182, nr. 533

Planșa I, 3.

Inv. nr. MINAC 77438.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, martorul dintre S I și S VI, caroul 1, - 3,55 m (din groapa elenistică).

4. AE; 0, 74 g; 12 mm.

Av: Roata cu patru spițe.

Rv: ΙΣΤ.

B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, I. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin 1898, p. 182, nr. 534.

Planșa I, 4.

Inv. nr. MINAC 77437.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S III, carou 3, - 3 m; din groapa aflată la nord de zidul mic-umplutură).

Tipul cu zeul fluvial Istros

5. AE; 6 h; 1, 83; 13 mm.

Av: Capul zeului fluvial Istros văzut din față.

Rv: Acvilă pe delfin orientată spre stânga; (ΙΣΤΠΙ).

B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, I. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin 1898, p. 167, nr. 468.

Planșa I, 5.

Inv. nr. MINAC 77436.

Tomis, passim.

CALLATIS Tip Dionysos

6. AE; 12 h; 2,36 g; 20 mm.

Av: Capul lui Dionysos tânăr, cu o coroană de iederă, orientat spre dreapta.

Rv: Coroană de iederă; probabil la dreapta un thyrsos; legendă sau sigle ilizibile.

Inv. nr. MINAC 77418.

Tomis, 20. 03. 2004; strada Marc Aureliu, S III, strat superficial, - 0,20/0,30 m.

Tip Zeus

7. AE; 3 h; 4,17 g; 19 mm.

Av: Capul lui Zeus, în vârstă, laureat, orientat spre dreapta.

Rv: Trei spice și o măciucă; legenda **KAAA/ATIA**.

K. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, în *Numismatischen Zeitschrift*, Wien, 1917, p. 90, nr. 277 c.

Sylloge Nummorum Graecorum, Vol. IX. *The British Museum Part 1: The Black Sea*, London, 1993, pl. VIII, nr. 215 (secolele III-II a.Chr.). Planșa I, 7.

Inv. nr. MINAC 77434.

Tomis, 23 noiembrie 1992; strada Revoluției 1989, S VII, carou 1, - 1,30 m (în strat de dărâmătură).

TOMIS Tip Marce Zeu

8. AE; ?; 8,69 g; 24 mm.

Av: Capul marelui Zeu, bărbos, cu bantă la păr, orientat spre dreapta; trei contramărci: cap Apollon (10 mm), cap Atena (6 mm), ilizibilă.

Rv: Ilizibil.

Planșa I, 8.

Inv. nr. MINAC 77409.

Tomis, 1994; strada Marc Aureliu, S I, carourile 2-3, lângă zid în startul de ceramică-umplutură).

Tip Zeus

9. AE, 6 h; 3,60 g; 16,5 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta; cerc perlat.

Rv: Două protome de cai în galop spre dreapta; deasupra lor două stele cu câte 8 raze; dedesubtul lor legenda **(T)OMI**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 647, nr. 2462, a doua serie.

Planșa I, 9.

Inv. nr. MINAC 77416.

Tomis 1993, strada Marc Aureliu, S I, carou 5 (între ziduri, - 0,45 m).

10. AE; 5 h; 2,47 g; 14 x 17 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta.

Rv: Sus două stele cu câte 8 raze; legenda **(TOMI)**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 648, nr. 2468, a doua serie.

Planșa I, 10.

Inv. nr. MINAC 77413.

Tomis, 1995; strada Diane nr. 2, passim.

11. AE; 6 h; 6,39 g; 20 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta; cerc perlat; contramarcă: roată cu spițe (?).

Rv: Două protome de cai în galop spre dreapta; deasupra lor două stele cu câte 8 raze; dedesubtul lor legenda **TOMI**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 646, nr. 2461, a doua serie.

Planșa II, 11.

Inv. nr. MINAC 77419.

Tomis, 1993; strada Marc Aureliu, S I, caroul 5, - 0,45 m (între ziduri).

12. AE; ?; 1,23 g; 14,5 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta.

Rv: Sus două stele cu câte 8 raze; legenda **TO(MI)**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 648, nr. 2468, a doua serie.

Planșa II, 12.

Inv. nr. MINAC 77415.

Tomis, 2003-2004; strada Marc Aureliu, S II, carou 1, - 1,40 m.

13. AE; 12 h; 2, 88 g; 15 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta.

Rv: Sus două stele cu câte 8 raze; legenda **TOMI**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 648, nr. 2468, a doua serie.

Planșa II, 13.

Inv. nr. MINAC 77411.

Tomis, 1995; strada Diane nr. 2, S I, carou 3, - 1, 75 m.

14. AE; 12 h; 2, 42 g; 15 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta.

Rv: Sus două stele cu câte 8 raze; legenda **TOM(I)**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 648, nr. 2468, a doua serie.

Planșa II, 14.

Inv. nr. MINAC 77412.

Tomis, 2004; S II, carou ?, - 2m; în al doilea strat de umplutură elenistică.

15. AE; 6 h; 3, 01 g; 14 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta.

Rv: Sus două stele cu câte 8 raze; legenda **TOM(I)**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 648, nr. 2468, a doua serie.

Planșa II, 15.

Inv. nr. MINAC 77410.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S III, caroul 3, - 2,80 m (din groapa aflată la nord de zidul mic-umplutură).

16. AE; 6h; 0, 61 g; 10 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta.

Rv: Sus două stele cu câte 8 raze; legenda **(TO)**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 649, nr. 2469, a doua serie.

Inv. nr. MINAC –

Tomis, 2003-2004; S II, caroul 4, aproximativ 0,80 /0,90 m.

17. AE; 12 h; 2, 65 g; 16 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta.

Rv: Două protome de cai în galop spre dreapta; deasupra lor două stele cu câte 8 raze; dedesubtul lor legenda **TOMI**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 647, nr. 2462, a doua serie.

Inv. nr. MINAC 77420.

Tomis, passim.

18. AE; 11 h; 3, 50 g; 18 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta; urme de cerc perlat.

Rv: Ilizibil.

Inv. nr. 77417.

Tomis, 1991; intersecția străzii Traian cu strada Mihai Viteazul, S V, carourile 5-6 (în morimânt de incineratie).

19. AE; ?; 0, 82, 9 mm.

Av: Capul lui Zeus, cu barbă, laureat și orientat spre dreapta?

Rv: Ilizibil.

Observație: moneda este fragmentară.

Inv. nr. MINAC –

Tomis, 2003-2004; strada Marc Aureliu, S II, caroul 4, aproximativ 0,80 /0,90 m.

Tip Demetra (Tomis ?)

20. AE; 6 h; 4, 06 g; 21, 5 mm.

Av: Capul Demetrei cu vâl orientată spre dreapta; contramarcă în stânga jos: capul lui Hermes orientat spre dreapta (8 mm).

Rv: Șters în totalitate.

Inv. MINAC –

Tomis, 11. 01. 1989; bazilică, în umplutura fundației, S III, caroul 7, - 3, 25 m.

Tip ?

21. AE; ?; 2, 01 g; 19 mm.

Av: Ilizibil.

Rv: Ilizibil.

Observație: moneda este ruptă.

Inv. MINAC –

Tomis, passim.

MACEDONIA

Tip Alexandru III

22. AE; 5 h; 3, 41 g; 15 mm.

Av: Capul tânăr al lui Herakles cu blana leului din Nemea orientat spre dreapta.

Rv: Tolbă, arc și măciucă; (**ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ**); sigla **Φ** ?.

M. J. Price, *The coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidacus. A British Museum Catalogue*, vol. I, *Introduction and Catalogue*, Zurich/ London, 1991, p. 121, nr. 313, plate CXLVI, nr. 313; *Sylloge Nummorum Graecorum. The Alpha Bank Collection*, Athens, 2000, plate XXXIII, nr. 728.

Inv. nr. MINAC 77414.

Tomis, 1994; strada Marc Aureliu, S I, carourile 2-3 (lângă zid, în stratul cu ceramică-umplutură).

Tip scut macedonean

23. AE; ?; 2, 32 g; 14,5 mm.

Av: Scut macedonean cu fulger în centru.

Rv: Coif cu panaj.

M. J. Price, *The coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidacus. A British Museum Catalogue*, vol. I, *Introduction and Catalogue*, Zurich/ London, 1991, p. 128, nr. 397, plate CL, nr. 397; *Sylloge Nummorum Graecorum. The Alpha Bank Collection*, Athens, 2000, plate XXXVII, nr. 821.

Inv. nr. MINAC 77435.

Tomis, 1993; strada Marc Aureliu, S I, caroul 9, - o, 25 m (pe zid).

Grecești neprecizate

24. AE; ?; 0, 81 g; 12 x 15 mm.

Av: Ilizibil; contramarcă ovală (4 x 5 mm), probabil un personaj masculin.

Rv: Ilizibil.

Inv. nr. MINAC -

Tomis, 2003-2004; strada Marc Aureliu, S II, caroul 4, - o, 80 / 0,90 m.

25. AE; ?; 2, 36 g; 18,5 mm.

Av: Ilizibil; o contramarcă păstrată parțial în zona centrală, ilizibilă.

Rv: Ilizibil.

Observație: moneda este ruptă.

Inv. nr. MINAC -

Tomis, 1993; strada Marc Aureliu, S I, caroul 9, - o, 25 (pe zid).

DEPOZITE MONETARE

DEPOZITUL 1

TOMIS

Tip Zeus

26. AE; 3 h; 2, 76 g; 16 mm.

Av: Capul lu Zeus cu barbă, laureat, orientat spre dreapta.

Rv: Două stele cu câte 8 raze; la baza câmpului monetar legenda **TOMI**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 648, nr. 2468. Planșa II, 26.

Inv. nr. MINAC 77429.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S IV, carourile 4-5, - o, 4 m (în stratul de deasupra zidului oblic - piatră cu pământ -; nivel ?).

27. AE; 6 h; 2,43 g; 14,5 mm.

Av: Capul lu Zeus cu barbă, laureat, orientat spre dreapta.

Rv: Două stele cu câte 8 raze; la baza câmpului monetar legenda **(T)OM(I)**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 648, nr. 2468, a doua serie.

Planșa II, 27.

Inv. nr. MINAC 77430.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S IV, carourile 4-5, - o, 4 m (în stratul de deasupra zidului oblic - piatră cu pământ -; nivel ?).

28. AE; 6 h; 2, 78 g; 16 mm.

Av: Capul lu Zeus cu barbă, laureat, orientat spre dreapta.

Rv: Două stele cu câte 8 raze; la baza câmpului monetar legenda **TOMI**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 648, nr. 2468, a doua serie.

Planșa II, 28.

Inv. nr. MINAC 77431.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S IV, carourile 4-5, - o, 4 m (în stratul de deasupra zidului oblic - piatră cu pământ -; nivel ?).

29. AE; 11 h; 3, 55 g; 13 mm.

Av: Capul lu Zeus cu barbă, laureat, orientat spre dreapta (detalii iconografice ușor diferite de cea anterioară).

Rv: Două stele cu câte 8 raze; la baza câmpului monetar legenda **TOM(I)**.

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 648, nr. 2468, seria a doua.

Planșa II, 29.

Inv. nr. MINAC 77432.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S IV, carourile 4-5, - o, 4 m (în stratul de deasupra zidului oblic - piatră cu pământ -; nivel ?).

DEPOZITUL 2

Tip Hermes

30. AE; 12 h; 3, 19 g; 17, 5 mm.

Av: Capul lui Hermes cu petasos orientat spre dreapta.

Rv: Caduceu; de o parte și de alta a acestuia legenda **TO/MI**

EY/(O)

L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, în *Numismatischen Zeitschrift*, Wien, 1917, p. 157, nr. 2429 a.

Planșa III, 30.

Inv. nr. MINAC 77421.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S I, caroul 4, - 1/1,1 m (depozit împrăștiat la distanță de 0, 20/0,35 m - nord - de zidul roman târziu; monedele au fost scoase la îndreptarea profilului, de deasupra nivelului II de pământ negru, nivelat, cu scoici și pietre).

31. AE; 12 h; 1, 94 g; 16 mm.

Av: Capul lui Hermes cu petasos orientat spre dreapta.

Rv: Caduceu; de o parte și de alta a acestuia o legendă foarte greu lizibilă.

Planșa III, 31.

Inv. nr. MINAC 77426.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S I, caroul 4, - 1/1,1 m (depozit împrăștiat la distanță de 0, 20/0,35 m - nord - de zidul roman târziu; monedele au fost scoase la îndreptarea profilului, de deasupra nivelului II de pământ negru, nivelat, cu scoici și pietre).

32. AE; 11 h; 2, 33 g; 16 mm.

Av: Capul lui Hermes cu petasos orientat spre dreapta.

Rv: Caduceu; de o parte și de alta a acestuia o legendă foarte greu lizibilă.

Planșa III, 32.

Inv. nr. MINAC 77427.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S I, caroul 4, - 1/1,1 m (depozit împrăștiat la distanță de 0, 20/0,35 m - nord - de zidul roman târziu; monedele au fost scoase la îndreptarea profilului, de deasupra nivelului II de pământ negru, nivelat, cu scoici și pietre).

33. AE; 11 h; 1, 80 g; 17 mm.

Av: Capul lui Hermes cu petasos orientat spre dreapta.

Rv: Caduceu; de o parte și de alta legenda **TO/MI (Φ)I/?**

K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 642, nr. 2435?

Planșa III, 33.

Inv. nr. MINAC 77428.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S I, caroul 4, - 1/1,1 m (depozit împrăștiat la distanță de 0, 20/0,35 m - nord - de zidul roman târziu; monedele au fost scoase la îndreptarea profilului, de deasupra nivelului II de pământ negru, nivelat, cu scoici și pietre).

Tip Zeus

34. AE; 11 h; 2, 67 g; 15, 5 mm.

Av: Capul lui Zeus cu barbă, laureat, orientat spre dreapta; urme slabe de cerc perlat

Rv: Două protome de cai orientate spre dreapta; sus două stele cu câte 8 raze; la baza câmpului monetar legenda **TOMI**.

K. Regling, p. 647, nr. 2462, seria a doua.

Planșa III, 34.

Inv. nr. MINAC 77423.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S I, caroul 4, - 1/1,1 m (depozit împrăștiat la distanță de 0, 20/0,35 m - nord - de zidul roman târziu; monedele au fost scoase la îndreptarea profilului, de deasupra nivelului II de pământ negru, nivelat, cu scoici și pietre).

Tip ?

35. AE; 12 h; 2, 45 g; 17 mm.

Av: Urma unui cap al unui personaj masculin sau feminin orientat spre dreapta.

Rv: Ilizibil.

Planșa III, 35.

Inv. nr. MINAC 77422.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S I, caroul 4, - 1/1,1 m (depozit împrăștiat la distanță de 0, 20/0,35 m - nord - de zidul roman târziu; monedele au fost scoase la îndreptarea profilului, de deasupra nivelului II de pământ negru, nivelat, cu scoici și pietre).

Tip ?

36. AE; ?; 1, 64 g; 17 mm.

Av: Ilizibil.

Rv: Ilizibil.

Observație: moneda este găurită în zona centrală.

Planșa III, 36.

Inv. nr. MINAC 77425.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S I, caroul 4, - 1/1,1 m (depozit împrăștiat la distanță de 0, 20/0,35 m - nord - de zidul roman târziu; monedele au fost scoase la îndreptarea profilului, de deasupra nivelului II de pământ negru, nivelat, cu scoici și pietre).

Tip ?

37. AE; ?; 2, 78 g; 16 mm.

Av: Cap probabil masculin orientat spre dreapta; o contramarcă (6 mm, circulară) în partea centrală, probabil cu capul lui Hermes cu petasos orientat spre dreapta.

Rv: Ilizibil.

Planşa III, 37.

Inv. nr. MINAC 77424.

Tomis, 1992; strada Muzeelor, S I, caroul 4, - 1/1,1 m (depozit împrăştiat la distanţă de 0, 20/0,35 m - nord - de zidul roman târziu; monedele au fost scoase la îndreptarea profilului, de deasupra nivelului II de pământ negru, nivelat, cu scoici şi pietre).

*

Trendul ascendent cunoscut de economia şi implicit de schimburile practicate de comunităţile umane din regiunile de vest şi nord-vest ale Pontului Euxin, pe la mijlocul mileniului I a.Chr., a condus la înlocuirea treptată a trocului (privit ca un sistem constrângător) cu o formă mai avansată a comerţului, în care unităţile anterior amintite au fost înlocuite treptat cu un instrument metalic de măsurare a valorii produselor supuse schimbului, un etalon constituit sub forma unor vârfuri de săgeţi din bronz cu valoare monetară. Descoperite izolat şi în tezaure, vârfurile de săgeţi-monede au fost, probabil, o creaţie a coloniilor milesiene vestice şi nord-vest pontice, apărute în contextul celui de al doilea val de colonizare al lumii greceşti, ce debutează pe la mijlocul secolului al VII-a a.Chr.¹. Din punct de vedere al tipologiei vârfurilor de săgeţi-monede, în general, sunt cunoscute două tipuri principale²: primul tip are formă de frunză de laur sau de salcie şi o nervură mediană, asistând la prezenţa mai multor variante ale tipului principal, toate fiind turnate special cu rol de mijloc de schimb-monedă. Cel de al doilea tip este constituit din vârfuri de săgeţi de luptă modificate, după utilizare; ele au trei muchii, cu sau fără aripioare, cu tub de înmănuşare, cu sau fără plumb şi cu vârful retezat. Piesa prezentă în catalog aparţine primului tip şi nu este o descoperire izolată în Tomis. Astfel, în cetate, toate piesele au fost descoperite în săpături sistematice, cele izolate apărând în bordeie alături de ceramică getică şi grecească arhaică, după cum s-a observat în săpăturile din anii 1971-1974³ şi 2001⁴. Tomisul este şi singura colonie milesiană unde s-a descoperit un tezaur de vârfuri de săgeţi-monede⁵, ceea ce oferă noi argumente pentru statutul presupus de emporium⁶ pe care l-a avut cetatea la acel moment. Din punct de vedere cronologic, semnul nostru monetar poate fi emis încă dinaintea de jumătatea secolului VI a.Chr.⁷ şi a cunoscut o eventuală uzitare până în prima jumătate a secolului V a.Chr.⁸, până la jumătatea secolului⁹ sau chiar a doua jumătate a aceluiaşi secol¹⁰.

¹ G. R. Tsatskladze, *Greek Penetration of the Black Sea*, în *The Archaeology of Greek Colonisations. Essays dedicated to Sir John Boardman*, Oxford, 1994, p. 112-115; J. Hind, *Megarian Colonisations in the Western Half of the Black-Sea*, în *The Greek Colonisations of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology*, Stuttgart, 1998, p. 134; A. Avram, Gh. Poenaru Bordea, *Coloniile greceşti din Dobrogea*, în *Istoria Românilor*, vol. I, Moştenirea timpurilor îndepărtate, Bucureşti, 2001, p. 543.

² C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914-1970*, Bucureşti, 1973, p. 17; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia Răsăriteană în secolele VI-I î. e. n. Economie şi monedă*, Iaşi, 1990, p. 36; C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, Bucureşti, 1998, p. 33, 35.

³ A. Rădulescu, C. Scorpan, *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (Parcul catedralei, 1971-1974)*, în *Pontica*, 8, 1975, p. 27, 29, 34-36; C. Scorpan, *Vârfuri de săgeţi - semne premonetare şi monede cu "roata" descoperite la Tomis*, în *SCN*, 7, 1980, p. 25-30.

⁴ Gh. Papuc şi colab., *Constanţa (Tomis)*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001*, Bucureşti, 2002, p. 108.

⁵ Gh. Papuc, *Der Hort von Vormünzzeichen-Pfeilspitzen von Tomis*, în *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. Reports and Summaries*, mai 20-26 1996, Bucureşti, 1996, p. 317.

⁶ C. Preda, *Cu privire la începuturile oraşului Tomis*, în *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000. Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate 1955-2000*, Tulcea, 2001, p. 111; L. Buzoianu, *Civilizaţia greacă în zona vest-pontică şi impactul ei asupra lumii autohtone (sec. VII-IV a. Chr.)*, Constanţa, 2001, p. 285, 301.

⁷ G. Talmăţchi, *Descoperiri premonetare şi monetare în Dobrogea (sec. VI-I a. Chr.)*, în *Pontica*, 35-36, 2002-2003, p. 360-361.

⁸ B. Mîtreă, *Etape cronologice în relaţiile Histriei cu geto-dacii pe baza monedelor*, în *Thraco-Dacica*, 5, 1984, 1-2, p. 114; M. Mănuclu-Adameşteanu, *Tezaurul de semne premonetare în formă de vârf de săgeată de la Vişina (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, în *SCN*, 8, 1984, p. 18; C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 17-19; C. Preda, *op. cit.*, p. 37.

⁹ V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 38.

¹⁰ C. Scorpan, *Vârfuri de săgeţi - semne premonetare şi monede cu "roata" descoperite la Tomis*, în *SCN*, 7, 1980, p. 29-30.

Cetatea de la Histria este prezentă printr-un număr de patru monede de bronz, trei din tipul „cu roata” și unul din tipul cu zeul fluvial Istros. Nu întâmplător, încă din secolul V a.Chr., cetatea Histria începe să emită monedă de bronz (mai întâi turnată și apoi bătută) și de argint (didrahme și subdiviziuni ale sale)¹¹. Înființarea unui atelier monetar la Histria și apariția monedei reprezintă o etapă superioară de dezvoltare a polisului grec, satisfăcându-se astfel diferite cerințe ce au apărut din nevoia de colaborare cu autohtonii sau între comunitățile grecești ca atare, ca un auxiliar esențial pentru schimburi. Deja în secolul IV a.Chr., când aceeași cetate domină comerțul pe arii extinse de la nordul și sudul Dunării, are loc emiterea celei mai mari serii de monede de argint (din punct de vedere cantitativ), fiind considerate și cele mai frumoase exemplare din seriile histriene datorită stilului abordat. Ele, așa cum se cunoaște, au fost destinate utilizării în tranzacțiile cu populația autohtonă și nu par a fi fost folosite pe piața orașului sau a imediatelor împrejurimi¹². La acestea se adaugă emiterea numeroaselor tipuri monetare realizate în bronz, pe întreaga perioadă a epocii elenistice, până în secolul I a.Chr. inclusiv. Revenind la piesele din catalog, trei emisiuni aparțin, după cum am mai menționat, „tipului cu roata”. Toate trei sunt turnate și corespund la B. Pick nr. 533-534. Din punct de vedere cronologic, Constantin Preda aprecia că monedele „cu roata” au fost emise începând cu mijlocul secolului V a.Chr. și până puțin după mijlocul secolului al IV-lea a.Chr.¹³, fiind considerate cele mai vechi monede de bronz apărute în atelierul monetar histrian¹⁴. Regretatul Radu Ocheșeanu a readus în atenția cercetării de profil, unele aspecte privind datarea monedelor din tipul „cu roata”. Plecând de la prevederile decretului așa zis „al lui Clearhos”¹⁵ (de interdicere a emiterii monedelor de argint de către cetățile din ligă cu excepția Atenei), acesta ajunge la concluzia că cetatea avea totuși nevoie de un etalon monetar, drept pentru care alege să emită, încă de la mijlocul secolului V a.Chr., tipul monetar „cu roata”, evitând prevederile stricte prevăzute de decret¹⁶. Bucur Mitrea, într-o discuție mai amplă, privind etapele cronologice ale relațiilor Histriei cu populația autohtonă pe baza monedelor, data monedele din tipul „cu roata” în a doua jumătate a secolului V a.Chr. și în prima parte a secolului al IV-lea a.Chr.¹⁷.

O contribuție importantă, asupra cronologiei unor tipuri monetare emise la Histria în epocă autonomă, a avut-o Virgil Mihăilescu-Bîrliba. În această ordine de idei, se susține, cu argumente solide, posibilitatea precedării emiterii monedei „cu roata” de o primă etapă a monedelor de argint histriene, în prima jumătate a secolului V a.Chr. și anume a primelor două sau trei serii. La sfârșitul secolului V a.Chr. și începutul secolului IV a.Chr., Histria a început emiterea celei de a patra serii de monede de argint, care a durat, după părerea aceluiași specialist, cel puțin și în secolul III a.Chr.¹⁸ În sfârșit, monedele cu capul zeului fluvial Istros, din prima serie, par a fi bătute de la jumătatea secolului IV a.Chr. și până la începutul secolului III (contemporane cu cele din tipul cu Apollon, dacă nu chiar anterioare), iar cele din seria a doua în cursul secolului III a.Chr.¹⁹ Mai trebuie adăugat faptul că, nu de foarte mult timp, regretatul Gh. Poenaru Bordea, a încercat realizarea unei noi cronologii generale a emisiunilor monetare de la Histria. Acesta a văzut în activitatea atelierului histrian, din punct de vedere cronologic, mai multe etape de emitere și anume: 480 – (±) 380 sau 360/350 a. Chr; (±) 380 sau 360/350 la (±) 313/280 a.Chr.; după 280 la 72-71 a.Chr.²⁰. După părerea acestuia, prima serie de monede de argint apare după 480 a.Chr., în jur de 475-450, și împreună cu

¹¹ O. Iliescu, *Cel mai vechi sistem monetar adoptat pe teritoriul de azi al României*, în *Viața economică*, București, V. 180, 27. I. 1967, p. 11; C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 36; O. Iliescu, *Le système monétaire et pondéral à Histria, Callatis et Tomis aux Ve-IIe siècles av. notre ère*, în *Actes du 8me Congrès International de Numismatique*, New-Work-Washington, septembre 1973, Paris-Bâle, 1976, p. 88-93; Gh. Poenaru Bordea, *Atelierul monetar al cetății Istros în perioada autonomiei*, în *Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul*, Comunicări. Studii și Note, Chișinău, 28-30 mai 2000, București, 2001, p. 32.

¹² M. Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în sec. VI-I î.e.n.*, în SCTV, București, 13, 1962, 1, p. 37-38.

¹³ C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 36.

¹⁴ C. Preda, *op. cit.*, p. 63.

¹⁵ Gh. Poenaru Bordea, *loc. cit.*, p. 11.

¹⁶ R. Ocheșeanu, *Câteva considerații privind monedele de bronz cu roata și legenda IΣT*, în BSNR, 67-69, 1973-1975, 121-123, 1975, p. 45 și urm.

¹⁷ B. Mitrea, *loc. cit.*, p. 114.

¹⁸ V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 46, 48.

¹⁹ C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 39; C. Preda, *op. cit.*, p. 67.

²⁰ Gh. Poenaru Bordea, *loc. cit.*, p. 32.

cea de a doua serie, cu o pauză între anii 420 și 410 sau cca. 423-413 (având în vedere coborârea datării decretului „lui Clearhos”, pe la 424 a.Chr.²¹), obținem un interval mai lung de până în 380 a.Chr. În cazul aceleiași limite cronologice, extinsă până spre 360/350 a.Chr., se înscrie și emiterea tipului monetar „cu roata”. În cadrul celei de a doua etape se înscriu monedele de argint din grupa a treia (360/350 și cca. 330 sau mai devreme) și a patra (330 sau mai devreme și 313 a.Chr.), alături de monede de bronz din tipurile zeul fluvial Istros, Apollon (tip Fedești – post 339 a.Chr.) și cele de flan mic – 313-280 a.Chr. sau chiar 339 sau mai devreme și 313 a. Chr.²². Anterioritatea monedelor de bronz din tipul cu zeul fluvial față de cele din tipul Apollon s-ar putea să pară probabilă, având în vedere situația descoperirilor făcute în urma săpăturilor arheologice de la Argamum (jud. Tulcea), unde apar monede „cu roata” și din tipul Istros în abundență, pe când cele din tipul Apollon sunt extrem de rare²³, însă toată ideea stă în picioare dacă am exclude descoperirile de la Histria, ceea ce nu este cazul²⁴. Trebuie să facem precizarea că încetarea emiterii de monede de argint la 313 a.Chr. nu ne pare a fi veridică (având în vedere și numeroasele observații făcute pe loturi importante din punct de vedere cantitativ ce ne-au trecut prin mână), chiar dacă în acest sens au fost oferite argumente de natură metrologică, conform cărora, începând cu 280 a.Chr. polisurile grecești de pe țărmul de vest al Pontului Euxin adoptă sau revin la sistemul etalonului attic, pentru a emite pseudo-alexandri și pseudo-lysimachi, sub formă de stateri sau, mai puțin, tetradrahme²⁵.

Al doilea atelier prezent este cel callatian, prin emisiuni monetare din tipurile Dionysos și Herakles. După cum se cunoaște, din punct de vedere monetar, atelierul de la Callatis emite odată cu jumătatea sau a doua parte a secolului IV a.Chr.²⁶, monede de argint din tipul Herakles, pentru ca din secolul III până în secolul I a.Chr. să bată emisiuni de bronz din mai multe tipuri monetare. Cândva, pentru secolul III a.Chr., există și o mențiune epigrafică (decret) privind existența unor magistrați financiari la Callatis²⁷. Regretatul Gh. Poenaru Bordea, în urmă cu aproximativ trei decenii, susținea cu titlu provizoriu, că emiterea primelor monede de argint din tipul Herakles este anterioară perioadei de domnie a lui Alexandru cel Mare.²⁸ Ulterior, considera debutul atelierului cândva între cca. 330 și sfârșitul secolului IV a. Chr, poate până în 281 a. Chr.²⁹. De asemenea același autor a oferit o ordine cronologică a tipurilor monetare de la Callatis, după cum urmează: Herakles (AR), Dionysos pe avers și panteră pe revers, în paralel cu Demetra pe avers și cununa de spice pe revers. Urmează tot în paralel tipurile Apollon, respectiv Dionysos cu cunună pe revers. În continuare sunt menționate tipurile Artemis, Hermes și Herakles, ultimul fiind cel cu Atena³⁰. Cele două monede de la Callatis, descoperite în urma săpăturilor arheologice în vechiul Tomis atestă posibilitatea penetrației pieței financiare locale de către nominal aparținând și altor centre grecești din zonă. Totodată, prezența lor aici trădează, probabil, și prezența negustorilor callatieni în Tomis, pe fondul schimburilor comerciale desfășurate în cetate, lucru identificat și exemplificat și pentru situația de la Histria în epocă autonomă.

²¹ *Ibidem*, p. 11.

²² *Ibidem*, p. 17.

²³ M. Iacob, M. Mănucu-Adameșteanu, Gh. Poenaru Bordea, *Argamum. Descoperiri monetare. Conspect preliminar*, în *MCA*, I, serie nouă, 1999, 2001, p. 204.

²⁴ E. Condurachi și colab., *Histria I, Monografie arheologică*, București, 1, p. 467; Gh. Poenaru Bordea, *Monede recent descoperite la Histria și unele probleme de circulație monetară în Dobrogea antică*, în *Pontica*, 4, 1971, p. 330, nr. 4; C. Preda, H. Nubar, *op. cit.*, p. 103-108, nr. 232-306; Al. Suceaveanu și colab., *Histria VI. Les thermes romains*, București, 1982, p. 160, nr. 3.

²⁵ M. J. Price, *The coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidacus, A British Museum Catalogue*, Zürich-London, 1991, p. 180, nr. 970; Gh. Poenaru Bordea, *Emisiunile monetare ale atelierelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre (sec. VI î. Hr.-III). Un stadiu al problemei, în 130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 59; idem, în *Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Comunicări. Studii și Note*, Chișinău, 28-30 mai 2000, București, 2001, p. 16.

²⁶ C. Preda, *Moneda antică în România*, București, 1969, p. 14.

²⁷ A. Avram, M. Bărbulescu, *Inscripții inedite de la Callatis aflate în colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța*, în *Pontica*, 25, 1992, p. 167-170.

²⁸ Gh. Poenaru Bordea, *Discuții pe marginea câtorva monede străine din Dobrogea antică*, în *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 138, nota 24.

²⁹ Idem, în *130 de ani de sistem monetar românesc modern*, București, 1997, p. 60-61.

³⁰ *Ibidem*, p. 61; A. Avram, Gh. Poenaru Bordea, *loc. cit.*, în *Istoria Românilor*, vol. I, Moștenirea timpurilor îndepărtate, București, 2001, p. 566.

Tomisul, cea de-a treia cetate grecească de pe coasta dobrogeană a Pontului Euxin, este prezentă prin cea mai mare parte a descoperirilor izolate din catalog. Mai mult, cele două depozite monetare cuprind aproape numai monede autonome emise de aceeași cetate, sau măcar din categoria celor lizibile. Din punct de vedere politic, economic și comercial, un rol foarte important în transformările benefice pe care le-a resimțit cetatea de la mijlocul secolului III a.Chr., l-a avut conflictul dintre Callatis și Histria pe de o parte și Bizanțul pe de altă parte, terminat cu victoria aliatului centrului tomitan. Tomisul devine un căutat antrepozit de mărfuri, un mijlocitor al transportului pe uscat, iar bizantinii încep să controleze întregul negoț din Pontul Stâng³¹. În noile condiții, negustorii proveniți din Tomis erau prezenți la Histria și bine primiți la Odessos, după cum ne relatează materialele epigrafice³². Acesta este și momentul în care cetatea a început să bată monede³³, expresie clară a independenței sale economice și financiare, ieșind din sfera de interes monetar a Histriei.³⁴ Această activitate, de mare importanță în viața cetății, a continuat-o pe toată perioada autonomă, până în secolul I a.Chr. inclusiv.

Constantin Preda consideră valabilă cronologia lui Kurt Regling a tipurilor monetare emise în perioadă autonomă de către cetatea tomitană, dar cu unele modificări³⁵. El susține datarea monedelor autonome tomitane în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului III a.Chr. și mijlocul secolului I a.Chr., limita inferioară a acestei perioade plasându-se în preajma cuceririi orașului de către Burebista sau, pe la 29/28 a.Chr.³⁶, de către Roma. Gh. Poenaru Bordea consideră că deschiderea porților atelierului monetar tomitan a avut loc în jurul anului 260 a.Chr., iar clasificarea monedelor de bronz după Regling, din punct de vedere stilistic și cronologic, este corectă în linii generale.³⁷ Ulterior același autor revine cu precizări mai detaliate, preferând să încadreze momentul de debut al atelierului între 256 / 255 și 253 a.Chr.³⁸ Monedele catalogului nostru emise de Tomis în epocă autonomă aparțin în marea lor majoritate tipului monetar cu Zeus, datat larg în secolele III-I a.Chr., în general, fiind vorba de cea de-a doua serie monetară.

Monede de tip macedonean au mai fost descoperite în anticul Tomis, cea mai mare parte a lor fiind obținute de pe urma săpăturilor arheologice desfășurate cu diferite prilejuri de-a lungul timpului. La acestea s-au mai adăugat cele apărute în mod întâmplător și păstrate inițial în varii colecții particulare. În urma săpăturilor arheologice desfășurate între anii 1955-1965 au apărut trei monede de bronz de la Filip al II-lea, trei de bronz de la Alexandru al III-lea și una de tip scut macedonean, tot din bronz³⁹. Alte monede de acest tip provenind din Tomis au mai apărut în materiale deja publicate, ca de exemplu piese izolate de la Filip al II-lea (trei exemplare de bronz), de la Alexandru III (două drahme)⁴⁰ și un depozit monetar compus numai din monede de bronz de la Filip II⁴¹. Piesele din catalog sunt ambele de bronz, din tipul Alexandru III și tipul cu scut macedonean. Piesa de la Alexandru III aparține atelierelor macedonene și a fost emisă între anii 336-323 a.Chr.⁴², iar cea de-a doua piesă este datată în perioada anilor 325-310 a.Chr., fiind bătută într-un atelier macedonean nespecificat⁴³.

³¹ M. Marcu, *Emporia în bazinul Pontului Euxin în epoca greacă*, în SCIVA, 49, 1998, 1, p. 39-60.

³² E. Condurachi și colab., *op. cit.*, p. 504, nr. 6; D. M. Pippidi, D. Berciu, *Din Istoria Dobrogei, Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, I, București, 1965, p. 237.

³³ A. Avram, Gh. Poenaru Bordea, *loc. cit.*, în *Istoria Românilor*, vol. I, Moștenirea timpurilor îndepărtate, București, 2001, p. 568.

³⁴ Gh. Poenaru Bordea, în SCIV, 21, 1970, 1, p. 133-144.

³⁵ C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 80.

³⁶ *Ibidem*, p. 83.

³⁷ Gh. Poenaru Bordea, în *130 de ani de sistem monetar românesc modern*, București, 1997, p. 62.

³⁸ A. Avram, Gh. Poenaru Bordea, *loc. cit.*, în *Istoria Românilor*, vol. I, Moștenirea timpurilor îndepărtate, București, 2001, p. 568.

³⁹ R. Ocheșeanu, Paul I. Dicu, *Monede antice și bizantine din Dobrogea*, în BSNR, 1981-1982, 129-130, p. 441-442, nr. 3-8.

⁴⁰ G. Talmățchi, *Descoperiri monetare macedonene în Dobrogea*, în BSNR, 92-97, (1998-2003), 146-151, 2003, p. 27, nr. 4, p. 28, nr. 8-9, p. 30, nr. 97-98.

⁴¹ *Ibidem*, p. 27, nr. 5-7.

⁴² M. J. Price, *op. cit.*, p. 116-117; *Sylloge Nummorum Graecorum. The Alpha Bank Collection*, Athens, 2000, plate XXXII.

⁴³ M. J. Price, *op. cit.*, p. 116, 126; *Sylloge Nummorum Graecorum. The Alpha Bank Collection*, Athens, 2000, plate XXXVI.

Încheind discuția privitoare la monedele ce răspund descoperirilor izolate, continuăm discuția noastră cu cele două depozite monetare descoperite în anul 1992 pe strada Muzeelor. Primul depozit, omogen, este compus numai din emisiuni monetare bătute la Tomis din tipul Zeus, din cea de a doua serie monetară (datate în secolele III-I a.Chr.), pe când cel de al doilea prezintă monede din tipurile Zeus (un exemplar) și Hermes (4 exemplare), (datate în aceeași perioadă) la care se adaugă o serie de piese (trei exemplare) dificil de identificat din cauza stării generale foarte proaste de conservare.

În Tomis mai sunt cunoscute și alte depozite monetare datând din epocă autonomă apărute cu prilejul unor săpături arheologice. Este drept, ele au apărut în interiorul unei necropole, adică sunt depozite funerare cu un număr mic de exemplare. În acest sens putem enumera mormântul nr. 1 de incinerare descoperit în anul 1961 la Gara Veche (două monede dintre care una de bronz histriană de tipul cu roata cu patru spițe și o a doua din argint emisă de Apollonia din tipul cu capul Meduzei)⁴⁴ și mormântul nr. 21 de incinerare descoperit în anul 1961 pe fostul bulevard Filimon Sârbu (unsprezece monede tomitane din bronz din tipurile Marele Zeu-6 exemplare, Zeus-2 exemplare și Hermes-3 exemplare)⁴⁵. Monede singulare în descoperirile din mormintele tomitane sunt atestate astfel: în mormântul de incinerare nr. 24 săpat în cursul anului 1961 pe fostul bulevard Filimon Sârbu (monedă tomitană de bronz de tip Zeus, cu protomele celor doi cai pe revers)⁴⁶, în mormântul nr. 341 de incinerare descoperit în anul 1965 pe strada Dobrogeanu Ghenea nr. 8 (monedă de bronz tomitană din tipul pe avers cu Zeus și pe revers cu protome de cai și legenda TO)⁴⁷, în mormântul nr. 22 de înhumare descoperit în anul 1966 pe strada Miron Costin la nr. 56 (monedă de bronz tomitană din tipul pe avers cu Zeus și pe revers cu protome de cai)⁴⁸, în mormântul nr. 34 de incinerare descoperit în anul 1961 în săpăturile arheologice desfășurate la Gara Veche, blocul F (monedă de bronz tomitană din tipul Marele Zeu)⁴⁹, în mormântul nr. 44 de înhumare descoperit în anul 1961 prin săpăturile arheologice desfășurate la Gara Veche, blocul C1 (monedă de bronz tomitană din tipul pe avers cu Zeus și pe revers cu protome de cai și legenda TO)⁵⁰ și în mormântul nr. 43 de înhumare descoperit în anul 1961 prin săpăturile executate la Gara Veche, blocul C1 (probabil monedă de bronz tomitană din tipul pe avers cu Zeus și pe revers cu protome de cai)⁵¹.

Alte depozite monetare compuse din monede de bronz autonome mai sunt cunoscute în descoperiri, în Dobrogea, dar rămân încă rarități. Astfel, într-o așezare getică descoperită la Sarichioi (jud. Tulcea), apare în anul 1958 un mic depozit monetar compus din mai multe monede de bronz autonome din care s-au mai recuperat trei piese histriene (una cu Demetra, una cu Dionysos și alta cu Apollon pe omphalos)⁵². Apoi este menționată apariția la Argamum (com. Murighiol, jud. Tulcea) în urma săpăturilor arheologice din anii 1981-1988, a unui mic depozit compus din monede histriene cu roata și legenda ΙΣΤ⁵³. La Capul Șabla (Balcic, Bulgaria) este menționată descoperirea unui tezaur alcătuit din monede callatiene de tip Dionysos / cunună de iederă, apoi de tip Demetra și o drahmă (col. particulară)⁵⁴. La Mangalia (jud. Constanța) au fost descoperite trei depozite monetare compuse din monede autonome. Astfel, înainte de anul 1912, a fost descoperit într-un vas un depozit alcătuit din monede callatiene autonome de bronz ce este datat probabil în jur de 260 a.Chr. Cu prilejul unor

⁴⁴ M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, p. 12-13.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 47-51.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 43.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 78-80.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 90.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 99-100.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 101-102.

⁵¹ *Ibidem*, p. 103-104.

⁵² I. Oberländer-Târnoveanu, E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale civilizației geto-dacice din Dobrogea în lumina cercetărilor din așezarea de la Sarichioi (sec. IV-II î. e. n.)*, în *Peuce*, 8, 1980, p. 82; *Coin Hoard*, vol. III, *The Royal Numismatic Society*, London, 1977, p. 30, nr. 40; *Coins Hoards*, vol. VII, *The Royal Numismatic Society*, London, 1985, p. 23, nr. 94.

⁵³ A. Barnea, *Cronica cercetărilor arheologice efectuate în anii 1981-1988 de Institutul de Arheologie din București*, în *SCIIVA*, 40, 1989, 3, p. 298, nr. 12.

⁵⁴ A. Avram, Gh. Poenaru Bordea, *loc. cit.*, în *Istoria Românilor*, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, p. 566; G. Talmațchi, *Scurtă privire asupra ariei de difuzare a monedelor autonome emise de Callatis și Tomis*, în *Pontica*, 35-36, 2002-2003, p. 399, nr. 5.

săpături ocazionale a apărut în anul 1935, într-un vas, un depozit format din 16 monede callatiene autonome de bronz, aparținând tipurilor Dionysos și Atena, datat în jur de 260 a.Chr., iar pe str. Ștefan cel Mare, în marginea de sud-vest a clădirii Poștei (probabil în interiorul unui cartier extramuran), a fost descoperit într-un vas, în anul 1962, la ~ 2,50 m, un depozit monetar compus din 50 de monede, din care s-au mai păstrat 48 ex. aparținând la două tipuri, și anume, Dionysos și Demetra, fiind datat în secolele III – II a.Chr.⁵⁵

În final, având în vedere monedele prezente în catalogul de mai sus, putem face câteva remarci privitoare la diferitele aspecte referitoare la emiterea și circulația monedelor tomitane pe piața locală.

Emiterea de către cetatea tomitană a variate tipuri monetare în perioada autonomă, într-un timp relativ scurt, s-a datorat, probabil, și necesităților comerciale existente, fiind nevoie de material monetar suficient pentru efectuarea diferitelor tranzacții comerciale de mai mare sau de mai mică amploare. Piese de modul mic erau din acest punct de vedere absolut indispensabile. Iar așa cum de altfel se cunoaște, moneda de bronz avea o putere financiară limitată și circula doar pe piața locală⁵⁶, argintul și aurul fiind de obicei căutate în tranzacțiile epocii. Totodată, baterea lor reflecta o autonomie atât politică cât și economică⁵⁷.

În concluzie, la Tomis, atelierul local a emis monedă, devenită prin utilizare un mijloc de schimb legal și acceptat în cetate și în teritoriul său de influență. Evident că monedele sunt emisiuni de serie, cunoscându-se în acest sens mai multe etape productive, delimitate de evenimente politice și militare. Credem că, pe deplin temei, putem constata, în general pentru cetățile grecești și teritoriul lor de influență de pe litoralul de vest al Pontului Euxin, că circulația monetară, cu toate atributele sale specifice, s-a manifestat și instalat printr-un proces lent, gradual și ascendent odată cu trecerea timpului și crearea de condiții favorabile politice, economice și comerciale. De altfel, inerentele perioade de creștere sau decadentă a orașului Tomis, s-au reflectat în mod direct pe de o parte asupra activității atelierului monetar local, pe de altă parte asupra pătrunderii cantitative a altor emisiuni dinspre alte centre emitente.

Plates explanation:

Plate I: monetary symbol (1), Histria (3-5), Callatis (7) and Tomis (8-10), found in Constanța.

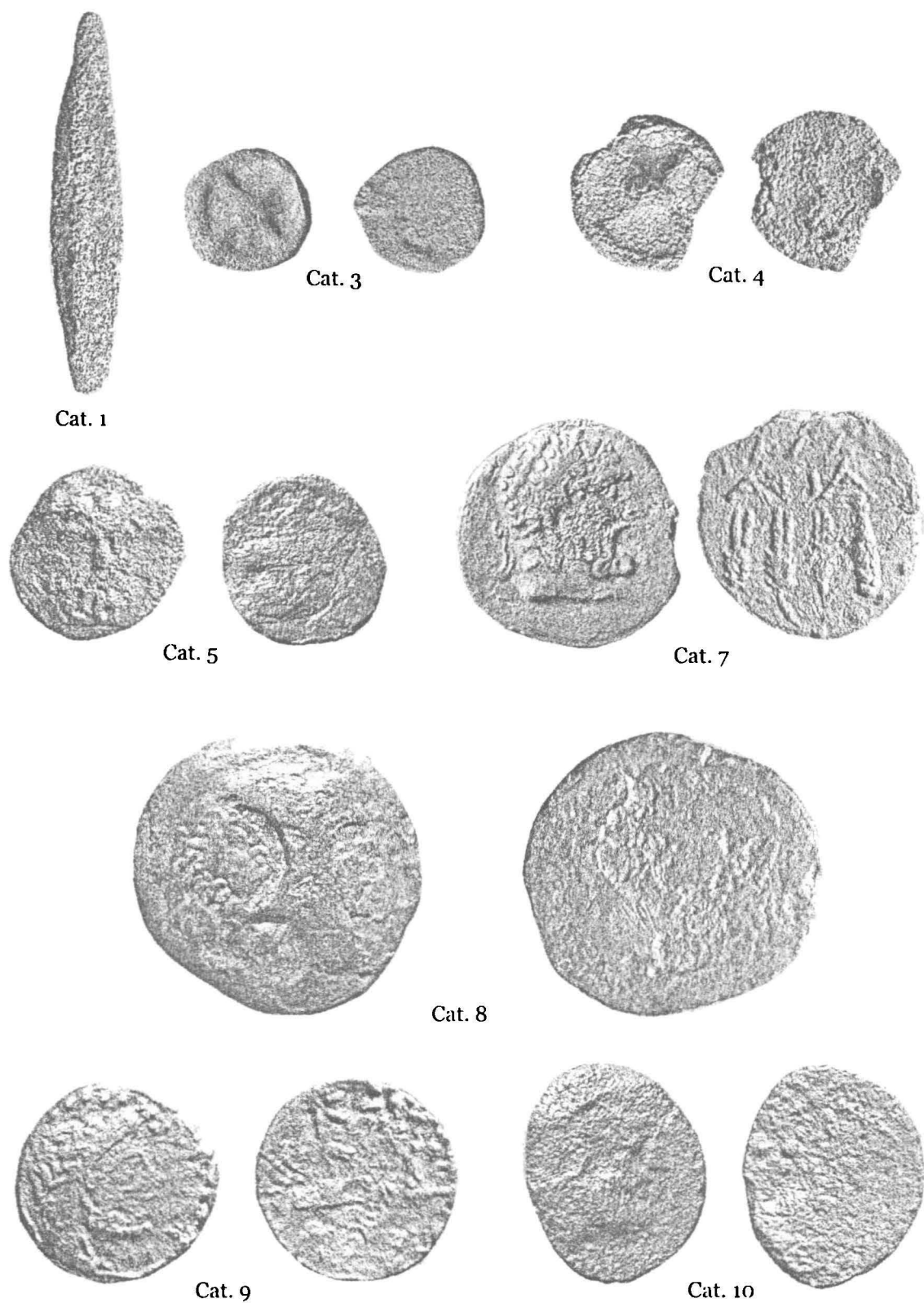
Plate II: Tomis: single finds (11-15) and coin hoard n. 1 (26-29).

Plate III: Coin hoard n. 2, found in Tomis (30-37).

⁵⁵ C. Moisil, *Biblioteca Academiei Române. Creșterea Colecțiilor în anii 1938-1942, Stampe, Manuscrise, Documente, Numismatică*, București, 1944, p. 14-15, nr. 129-144; Gh. Poenaru Bordea, *Un tezaur de monede callatiene din perioada autonomiei*, în *SCN*, 4, 1968, p. 103-125; M. Thompson, O. Mørholm, C. M. Kraay, *An inventory of Greek Coin Hoards*, New York, 1973, p. 113, nr. 862, 863, 864; C. Preda, *op. cit.*, p. 77; G. Talmațchi, *loc. cit.*, p. 400-401, nr. 19.

⁵⁶ F. Chamoux, *Civilizația greacă*, vol. II, București, 1985, p. 88.

⁵⁷ A. Davesne, *Remarques sur le développement des monnaies divisionnaires d'argent en Cilicie*, în *Varia Anatolica* XII. Mécanismes et innovations monétaires dans l'Anatolie Achéménide. Numismatique et histoire. Actes de la Table Ronde Internationale d'Istanbul, 22/23 mai 1997, édités par Olivier Casabonne, Institut Français d'Etudes Anatoliennes d'Istanbul, Paris, 2000, p. 157.

Planşa I: Semn monetar (1), monede emise de Histria (3-5), de Callatis (7) şi Tomis (8-10) descoperite în Constanţa

Cat. 11

Cat. 12

Cat. 13

Cat. 14

Cat. 15

Cat. 26

Cat. 27

Cat. 28

Cat. 29

Planșa II: Descoperiri monetare tomitane: izolate (11-15) și depozitul nr. 1 (26-29)

Cat. 30

Cat. 31

Cat. 32

Cat. 33

Cat. 34

Cat. 35

Cat. 36

Cat. 37

Planșa III: Depozitul monetar nr. 2 descoperit în Tomis